

УДК 159.934:378.634

О. М. СКРЯБІН,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри юридичної психології, судової медицини та психіатрії**Запорізького юридичного інституту**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА АДВОКАТІВ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Проаналізовано сутність професійно-психологічної підготовки адвокатів до дій в екстремальних ситуаціях. Розроблені пропозиції щодо внесення змін у нормативно-правову базу, яка регламентує порядок підвищення кваліфікації адвокатів.

Діяльність адвоката є досить престижною, однак вона характеризується підвищеним ризиком і має високий рівень екстремальності та професійного стресу. Екстремальні ситуації в діяльності адвоката виникають у кримінальних, цивільних, адміністративних та інших категоріях справ. Останніми роками кількість екстремальних ситуацій у діяльності адвокатів дедалі зростає, у зв'язку з цим підвищуються і вимоги до професійно-психологічної підготовки адвокатів. Саме цьому аспекту і присвячена наша стаття.

Аналіз досліджень проблеми. На екстремальний характер діяльності адвоката та наявність різноманітних чинників психоемоційного навантаження, які значно впливають на результати самої діяльності, вказують І. І. Амінов, М. О. Баєв, М. Ю. Барщевский, Т. В. Варфоломєєва, О. І. Жуковська, Ю. Ф. Лубшев, Н. Г. Мещеріна, Г. Б. Мірзоєв, М. М. Михеєнко, С. І. Нежурбіда, С. А. Островський та інші вчені. Однак психологічні аспекти складових екстремальної компетентності адвоката у науковій літературі досліджені недостатньо, тому ця тема залишається актуальною.

Метою статті є юридично-психологічне дослідження професійно-психологічної підготовки адвокатів до дій в екстремальних ситуаціях.

У всіх сферах захисту адвокатська діяльність насичена різноманітними конфліктами, проблемними ситуаціями, ризиками, наприклад такими, як: загроза життю і здоров'ю адвоката та учасників процесу; позбавлення права займатися адвокатською діяльністю за неправомірні дії тощо. Труднощі в діяльності адвоката можуть виникати у зв'язку з недостатньою юридично-психологічною готовністю адвоката до виконання професійної діяльності, недосконалою нормативно-правовою базою, в

якій виникає багато суперечностей між нормативно-правовими актами, недостатньою координацією діяльності між державними органами та організаціями, несправедливими рішеннями суду, у зв'язку з чим захисник повинен звертатися до судів вищих інстанцій. На думку Т. В. Варфоломєєвої [1, с. 76], останнім часом ускладнюються відносини між адвокатом і слідчим, штучно створюються екстремальні ситуації у зв'язку з допуском захисників до процесу на ранніх етапах розслідування справи. Нерідко нагнітається істерія навколо адвокатів, що здійснюють захист у складних, резонансних справах, чиниться психологічний тиск, порушуються їх професійні права, висловлюються твердження про те, що адвокати ускладнюють боротьбу з організованою злочинністю. Спроби обмовити адвокатів можуть негативно позначитися на ефективності їх захисної діяльності

На думку Н. Г. Мещеріної [2, с. 86], у процесі здійснення адвокатської діяльності нерідко виникають ситуації, ступінь екстремальності яких може коливатися від параекстремальних, що викликають перенапруження і знижують якість виконання професійних дій, до гіперекстремальних, пов'язаних із наявністю психологічних навантажень, що перевищують можливості працівника, є нестерпними для нього і перешкоджають його нормальній діяльності. Постійна можливість виникнення екстремальних ситуацій вимагає від адвоката готовності не піддаватися несприятливим психологічним чинникам, не знижувати під їх впливом якість своєї роботи. Підтримка належного рівня та якості виконання професійних обов'язків при впливу негативних та екстремальних чинників багато в чому досягається за рахунок наявності в адвоката такої якості, як професійно-психологічна

стійкість або нервово-психічна стійкість до стресу.

На екстремальний характер діяльності юриста також вказує І. І. Амінов [3, с. 20], який вважає, що професійна діяльність юристів має напружений, екстремальний характер, обумовлений виконанням складної, одноманітної роботи в умовах дефіциту інформації, часу, активного опору заінтересованих осіб, небажанням вступати в контакт, ігноруванням ними правових норм. Це призводить до нервово-психічних перевантажень, що посилюється нерегулярною зміною умов праці, порушеннями звичного режиму добової життєдіяльності, вимушеною відмовою від відпочинку і, як наслідок, до стану психічної напруженості, емоційної нестійкості, появи невротичних реакцій, різних розладів і захворювань. Тому, щоб найбільш кваліфіковано й адекватно оцінювати ті або інші дії, вирішувати те або інше питання, юристу, крім суто професійних знань, необхідно мати психологічні знання.

Таким чином, на підставі аналізу наукової літератури ми дійшли висновку, що діяльність адвоката має екстремальний характер і для виконання професійної діяльності адвокату потрібно бути професійно-психологічно підготовленим. Але виникає питання: «Що лежить в основі професійно-психологічної підготовки адвоката та на яких етапах її потрібно проводити?»

При проведенні професійно-психологічної підготовки адвоката можуть психологічно підготувати себе до швидкої і рішучої протидії в екстремальних ситуаціях. Результатом такої підготовки може стати розпізнавання екстремально-психологічних чинників. Після їх з'ясування (розвитку знань) наступним етапом є відпрацювання (вмінь та навичок), які необхідно застосувати в разі появи екстремальної ситуації. Однак екстремальна компетентність адвоката, крім розвитку знань, вмінь та навичок, також характеризується високим рівнем розвитку професійно важливих якостей, які забезпечують успішність дій адвоката в екстремальних умовах, серед яких варто зазначити вольові якості: цілеспрямованість, сміливість, стійкість, мужність, відповідальність, рішучість, пильність, зібраність; постійна готовність до будь-яких несподіванок, до швидких реакцій на зміну обстановки й виникнення небезпеки; професійно-психологічної стійкості; розвинених фізичних якостей: фізичної витривалості, сили; розвинених пізнавальних

якостей: спостережливості, швидкості мислення, прогностичності, кмітливості, інтуїції тощо.

Для ефективного виконання професійної діяльності в екстремальних ситуаціях адвокату також потрібно мати певні індивідуально-психологічні властивості. На нашу думку, такими індивідуально-психологічними властивостями можуть бути:

- схильність до ризику;
- рівень самооцінки;
- рівень домагань;
- рівень тривожності.

Схильність до ризику пов'язана зі спрямованістю особи на досягнення мети успіху або на уникнення невдачі. Поняття «схильність до ризику» виникло в 60-х роках. Вибір варіанта поведінки в екстремальних ситуаціях визначається наступними міркуваннями: ступенем необхідності і здійснення даного вибору; шансами на успіх або уникнення невдачі при зробленому виборі. Поведінка людини в небезпечній ситуації залежить від об'єктивних умов та від того, наскільки адекватно ці умови відображаються в її свідомості [4, с. 134].

В експериментальних дослідженнях А. А. Кондрацького [4] визначено зв'язок схильності до ризику з успішністю професійного навчання. У всіх випадках несприятливими є крайні значення вираженості цієї властивості. Високі оцінки призводять до того, що діяльність професіонала детермінується потребами афектного плану; типова недооцінка вимог ситуації і переоцінка власних можливостей. Низькі оцінки пов'язані зі страхом прийняття рішень, повільністю та пасивністю. В обох випадках порушено вірогідне прогнозування в діяльності.

Ризикувати – це значить свідомо йти на небезпеку, скоювати вчинок або дію, явно пов'язану з небезпекою. У подібних випадках успішне завершення вчинків часто залежить від рівня розвитку моральних і вольових якостей людини, свідомості відповідальності, обов'язку перед колективом, самовладання, мужності та майстерності. Переживання небезпеки, що супроводжується страхом, звичайно неприємне, тобто має характер негативної емоції. Переживання небезпеки не завжди викликає скутість, що виникає під дією страху. Людина з добре розвиненими вольовими рисами активності, ініціативності, сміливості може відповідати на небезпеку підйомом сил, загостренням аналізуючої і узагальнювальної здатності

мислення, прагненням боротьби. Подібні переживання залишаються у спогадах людини як яскраві, захоплюючі, цікаві хвилини життя. Зустрічаючись із небезпеками, страх може відчутти будь-яка, навіть вольова людина. Але іноді страх порушує вольові дії людини. Це відбувається тоді, коли людина не може подолати страх і втрачає контроль над своєю поведінкою та своїми діями. Знання, уміння, навички іноді не тільки підкріплюють вольову якість сміливості, але навіть, приймають частину її функції на себе. Проте у хвилини реальної небезпеки навіть у досвідченої людини виникає нервово збудження, властиве переживанню небезпеки. Воно мобілізує людину на активні дії і допомагає вийти з цієї ситуації. Активно діючи, людина вже не переживає страх. Якщо ж викликаний свідомістю небезпеки приплив сил та енергії за тих або інших умов не знаходить виходу в активній діяльності, виникає неприємний, обтяжливий стан пасивного очікування, бездіяльності, а отже, і страх [5]. Таким чином, на підставі викладеного, ми вважаємо, що в адвокатів повинна бути виражена схильність до розумного ризику.

Неадекватна самооцінка адвоката може знижувати надійність роботи в нестандартних ситуаціях та породжувати високий рівень схильності до ризику. Такі адвокати будуть схильні недооцінювати вимоги ситуації і переоцінювати власні можливості. Занижена самооцінка пов'язана з почуттям страху прийняття рішень, повільністю і пасивністю, що може істотно вплинути на якість виконання адвокатської діяльності в екстремальній ситуації. Для успішного виконання адвокатської діяльності в екстремальних ситуаціях, на нашу думку, адвокат повинен мати середній рівень самооцінки.

Рівень домагань є індивідуальною якістю людини, яка характеризує:

- рівень складності намічених завдань;
- вибір суб'єктом мети дії залежно від переживань успіху або невдачі попередніх дій;
- бажаний рівень самооцінки особистості [6, с. 90].

Ми вважаємо, що для успішного виконання адвокатської діяльності в екстремальних ситуаціях адвокат повинен мати високий рівень домагань, який буде поєднуватися в нього з упевненістю в цінності власних дій, із прагненням до самоствердження, відповідальністю, корегуванням невдач за рахунок власних зусиль, з наявністю стійких життєвих планів.

При виконанні професійної діяльності в адвоката може виникати певний рівень тривоги. Наявність певного рівня тривожності властива всім людям і є необхідною для оптимального пристосування людини до дійсності, але тривожність як стійке утворення заважає нормальній професійній діяльності адвоката [7]. У зв'язку з цим, на нашу думку, для ефективного провадження адвокатом професійної діяльності він повинен мати низький рівень тривожності.

Таким чином, під професійно-психологічною підготовкою до дій в екстремальних ситуаціях ми розуміємо: формування та розвиток у студентів юридичного факультету та адвокатів знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей, індивідуально психологічних властивостей. У зв'язку з цим професійно-психологічну підготовку до виконання захисної діяльності в екстремальних ситуаціях бажано проводити у вищих навчальних закладах, які готують студентів – майбутніх юристів, у процесі професійного розвитку та при підвищенні кваліфікації адвокатів.

На наступному етапі нашого дослідження ми провели аналіз навчальних планів вищих навчальних закладів, які готують студентів – майбутніх юристів у м. Запоріжжя та м. Дніпропетровськ, та Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 3 вересня 2010 р. № V/21-421 [8]. Нами було виявлено, що вищі навчальні заклади не приділяють належного значення професійно-психологічній підготовці студентів юристів до виконання дій в екстремальних ситуаціях, а при підвищенні кваліфікації адвокатами такої вимоги зовсім немає.

У зв'язку з цим для вдосконалення процесу професійно-психологічної підготовки студентів юридичного факультету потрібно скорегувати існуючі навчальні програми та плани, а також розробити і запровадити нові навчальні дисципліни, використовувати активні форми та методи навчання, які будуть спрямовані на розвиток екстремальної компетентності майбутніх адвокатів.

На розвиток та формування знань, умінь, навичок, які є складовими екстремальної компетентності студентів юридичного факультету вищих навчальних закладів, можуть вплинути спеціальні дисципліни, які вивчають поведінку юриста у складних, надзвичайно екстремальних

ситуаціях. Такою дисципліною, на нашу думку, може стати екстремальна юридична психологія. У курсі екстремальної юридичної психології майбутнім адвокатам доцільно вивчати юридично-психологічні аспекти професійної діяльності юристів та адвокатів у екстремальних умовах, психічні зміни в небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях, пов'язаних із дією сильних і надмірних стресових чинників на діяльність працівника.

На нашу думку, порядок підвищення кваліфікації адвокатів України затвердженого Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 3 вересня 2010 р. № V/21-421 [8] потрібно доповнити пунктом, який буде передбачати вимоги до підвищення кваліфікації адвокатів до дій в екстремальних ситуаціях.

Таким чином, ми дійшли висновку, що для ефективного виконання захисником професійної діяльності в екстремальних ситуаціях адвокат повинен мати професійну психологічну підготовку. Таку підготовку потрібно проводити у процесі навчання студентів юридичного факультету вищих навчальних закладів та під час підвищення кваліфікації адвокатів. Професійно-психологічна підготовка повинна включати в себе розвиток та формування в адвокатів знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей, індивідуально психологічних властивостей. Подальшим напрямом нашого наукового пошуку буде дослідження рівня розвитку професійно значущих якостей та індивідуально-психологічних особливостей адвокатів у процесі їх професіогенезу.

Список використаної літератури

1. Варфоломеева Т. В. Защита в уголовном судопроизводстве / Т. В. Варфоломеева. – Киев : Ин-т адвокатуры при Киев. ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. – 204 с.
2. Мещерина Н. Г. Развитие профессионально значимых качеств личности будущего адвоката в образовательном процессе вуза : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Н. Г. Мещерина. – Ставрополь, 2005. – 201 с.
3. Аминов И. И. Психология деятельности юриста : учеб. пособие для студ., обуч. по спец. «Юриспруденция», «Правоохранительная деятельность» и «Психология» / И. И. Аминов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 615 с.
4. Кондрацкий А. А. Тест для диагностики отношения оператора к принятию риска / А. А. Кондрацкий // Вопросы психологии. – 1982 – № 3. – С. 133–136.
5. Черникова О. А. Соперничество, риск, самообладание в спорте / О. А. Черникова. – М. : Физкультура и спорт, 1980. – 104 с.
6. Бороздина Л. В. Исследование уровня притязаний : учеб. пособие / Л. В. Бороздина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 136 с.
7. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 2000. – 304 с.
8. Порядок підвищення кваліфікації адвокатами України [Електронний ресурс] : затв. Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 3 верес. 2010 р. № V/21-421. – Режим доступу: <http://www.vkka.gov.ua/index.php?page=news&id=50>.

Надійшла до редколегії 19.05.2011

СКРЯБИН А. Н. ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА АДВОКАТОВ К ДЕЙСТВИЯМ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ

Проанализирована сущность профессионально-психологической подготовки адвокатов к действиям в экстремальных ситуациях. Разработаны предложения относительно внесения изменений в нормативно-правовую базу, которая регламентирует порядок повышения квалификации адвокатов.

SKRIABIN A. PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF ADVOCATES TO ACTIONS IN EXTREME SITUATIONS

Essence of professional and psychological preparation of advocates to actions in extreme situations is analyzed. The suggestions for changes in the normative and legal base which regulates the order of the in-plant training of advocates are worked out.